

RUSKOURPIAINEN

rantautui Suomeen

Viimeisen kymmenen vuoden aikana Suomessa on alkanut näkyä yhä enemmän normaalia ruskeampia urpiaisia. Samanaikaisesti urpiaisten pesintä on yleistynyt eteläisessä Suomessa. Mitä urpiaisia nämä ovat ja mitä niiden liikkeistä ja levinneisyydestä tiedetään?

2. Nuoruuspukuinen cabaret-tyyppinen urpiainen.

Huomaa pieni nokka, ruskeat siiven peitinhöyhenten kärjet, selkä ja rinta sekä valkea vatsa. Hangon lintuasema, 9.8.2005. PASI PIRINEN

Urpiaiset ovat holarktinen laji, mikä tarkoittaa sitä, että sitä esiintyy läpi Euraasian ja Pohjois-Amerikan arktisten alueiden. Suomessa tavataan kahta urpiaisen alalajia¹³. Nimialalaji *flammea* on yleinen pesimälaji maan pohjoispuoliskossa. *Cabaret*-alalajia, jonka suomenkieliseksi nimeksi on vakiintumassa ruskourpiainen (myös pikku-urpiaista on käytetty), on pidetty Suomessa lähinnä harhailijana. Ruskourpiaiselle on ajoittain ehdotettu myös lajistatusta¹⁰, mutta takso-

nomisten tutkimusten tulokset ovat ristiriitaisia. Lajistatusta pohdittaessa on siksi hyvä ottaa aikalisä ja odottaa uusia tutkimustuloksia. Suomessa ruskourpiainen säilyy siten edelleen yhtenä urpiaisen alalajeista. Koko urpiaisryhmän taksonomiaa ja määrittämistä on tutkittu melko paljon ja aiheista on esitetty lyhyt tiivistelmä tietolaatikoissa 1 ja 2.

Levinneisyyden muutokset

1920-luvulle asti ruskourpiaisia esiintyi oikeastaan vain Britteinsaarilla ja Alpeilla². Laji levittäytyi Britteinsaarilta mantereelle siten, että ensipesintä todettiin Tanskassa 1954 ja 1970-luvulla siellä pesi jo tuhansia pareja¹⁷. Skoonessa säännöllinen esiintyminen alkoi 1970-luvun lopulla ja 1990-luvun alussa se oli paikoin jo yleinen^{4,12,22,29}. Urpiaisia on alkanut pesiä myös Puolan rannikolla 1990-luvulla²⁷. Nykyään ruskourpiaisia pesii jo laajalti Norjassa ja Ruotsissa ja levinneisyys on laajentumassa edelleen kohti pohjoista^{4,6}. Levittäytymisen syistä ei ole tarkkaa varmuutta, mutta mahdollisesti ilmaston lämpeneminen on edesauttanut eteläisen ruskourpiaisen levittäytymistä kohti pohjoista.

Suomessa *cabaret* alkoi esiintyä

1980-luvulla. Lintuasemarengastajat 1960- ja 70-luvuilla eivät noilta ajoilta muista näitä pieniä ruskeita urpiaisia. Signilskärillä vuonna 1972 varta vasten etsittiin cabaretmaisia lintuja lukuisten rengastettujen urpiaisten joukosta, mutta turhaan^{19,23}. Museoiden nahkakokoelmista ei ole löytynyt vanhoja suomalaisia ruskourpiaisnäytteitä.

Urpiaisen pesimälevinneisyys on muuttumassa myös Suomessa. Kahden ensimmäisen lintuatlaksen aikaan (1974–79 ja 1986–89) urpiainen puuttui lähes kokonaan lounaisimman Suomen pesimälajistosta²⁸, mutta tuoreimman atlaksen aikana pesintä on varmistettu kymmenissä atlasruuduissa sekä Lounais-Suomen saaristos- sa että sisämaassa.

Porissa, Uudessakaupungissa ja Hangon lintuasemalla, joista viimeisimmässä urpiaisten pesintä on varmistettu viitenä vuotena (kaikki vuoden 1995 jälkeen^{1,18}), keskikesäisten urpiaisten havaintomäärät ovat runsastuneet huomattavasti etenkin 2000-luvulla (kuvaaja 1). Loogista olisi tietenkin ajatella, että ruskourpiaisen levittäytyminen olisi saavuttanut Ruotsin ja Norjan valloituksen jälkeen lounaisimman Suomen. Ennen hätköityä johtopäätöksiä on kuitenkin syytä tutustua Etelä-Suomessa pesivien urpiaisten ulkonäköön.

Vieraillessani ensimmäistä kertaa Lågskärin lintuasemalla 1997 luin päiväkirjasta huikeita 1980-luvun hehkutuksia kuinka verkosta oli saatu harvinainen, ruskea *cabaret*-alalajin urpiainen. Vielä samana syksynä näin saareissa useita ruskeita urpiaisia ja huhtikuussa 2003 rengastin Lågskärillä toistakymmentä ruskourpiaista. Marraskuussa 2003 sain Lågskärillä verkosta Norjan länsirannikolla samana syksynä rengastetun nuoren ruskourpiaisen. – ALEKSI LEHIKONEN

Cabaret-urpiaisiin tutustuin enimmäkseen kirjallisuuden kautta, mutta mielestäni näinkin sen tapaisia lintuja maastossa Etelä-Suomessa 1990-luvulla. Taksonin erottaminen Isossa-Britanniassa omaksi lajiksi 2000-luvun alussa lisäsi tarvetta selvittää sen esiintymistä Suomessa, ja osallistuin siihen itsekkin rengastamalla urpiaisia määrätietoisesti vuodesta 2001 lähtien. – ANTERO LINDHOLM

1. Alankomaissa kuvattu 1kv cabaret-urpiainen. Kanelinsävyiset pää, selkä sekä rinta, joka kontrastoituu voimakkaasti valkeaan vatsaan. Tällä yksilöllä isojen peitinhöyhenten ja tertiaalien reunat eivät ole kovin ruskeat. Alankomaat, 2.11.2008. ANNIKA FORSTEN

4. Aikuinen koiras ruskourpiainen, jolla on rinnassa ruskean seassa punaista koiraan väriä. Pään sivut, selkä, siiven peitinhöyhenten reunat ja kupeet ovat voimakkaan lämpimän ruskeat. Helsinki, 10.10.2008. PETTERI LEHIKONEN

3. Ruskourpiaisten selkäpuoli on laajalti kanelinruskea. Kuvassa vasemmalta oikealle aikuinen koiras, aikuinen naaras ja nuori koiras. Aikuisilla pyrstösulat ovat pyöreämmät ja vähemmän kuluneet kuin nuorilla. Helsinki, 10.10.2008. PETTERI LEHIKONEN

5. Toisen kalenterivuoden naaras ruskourpiainen, jolla ruskea väri on jo kulumisen myötä vähentynyt ja keskittynyt lähinnä kurkkuun, poskiin ja hartiahöyheniin. Kesäisillä linnuilla ruskean värin näkeminen maastossa vaatii usein hyviä olosuhteita. Kuvan lintu on kuvassa nro 7 olevan poikasen naarasemo. Espoo, 9.7.2008. PETTERI LEHIKONEN

6. Ruskourpiainen (vas.) on keskimäärin nimialalajin urpiaista (oik.) pienempi. Huomaa ruskea rinta ja väriraja vatsaan. Joensuu, Höytiäisen lintuasema, 2.10.2004. RONI VÄISÄNEN

7. Nuoruuspukuinen poikanen, jossa cabaretin piirteitä, kuten ruskea rintavyö. Linnun emoina toimivat koiras flammeaurpiainen ja naaras ruskourpiainen (kuva 5). Espoo, 9.7.2008. PETTERI LEHIKONEN

9. Tundraurpiainen. Kaikki ruskeakurkkuiset linnut eivät suinkaan ole ruskourpiaisia, vaan myös tundraurpiaiset voivat olla varsin kanelinsävyisiä pään seudulta. Valkoinen yläperä, leveät valkoiset peitinhöyhenten ja tertiaalien reunat sekä kapeat kupeiden viirut ovat tundraurpiaisen tuntomerkkejä. Kirkkonummi, 24.2.2007. DICK FORSMAN

8. Määrittelyksellisesti mielenkiintoinen urpiainen, jolla on ruskourpiaiselle sopivaa ruskeaa sävyä päässä, kupeilla ja selässä. Linnun siipi on kuitenkin selvästi ruskourpiaisen rajoja pidempi (79 mm) ja nokka on "valtava" (11,6 mm). Lemland Lågskär, 22.9.2004. ANTERO LINDHOLM

Etelä-Suomen pesijät

Suomessa ruskourpiaisen esiintyminen on melko huonosti dokumentoitu. Ruskeita lintuja havaitaan etenkin syksyisin ja talvisin, jolloin tuoreessa puvussa oleva ruskourpiainen on helpointa määrittää. Myös keväältä ja kesältä on havaintoja ruskeista urpiaisista, mutta maastossa lintujen määrittäminen on kuluneen ja haalistuneen ruskeuden takia huomattavasti hankalampaa kuin rengastustilanteessa.

Rengastuksen yhteydessä on paljastunut, että osa eteläisessä Suomessa pesivistä urpiaisista on todellakin ruskourpiaisia, mutta eivät läheskään kaikki. Hangon lintuasemalla ruskourpiaisen pesintä on varmistettu neljä kertaa ja nimialalajin urpiaisen pesintä kahdesti (kuvaaja 1).

Porissa löydettiin ruskourpiaisen munapesä jo vuonna 1999. Tämän jälkeen Porissa ja Uudessakaupungissa ruskourpiaisen pesintä on varmistettu useana vuonna pyydystettyjen lentopoikasten perusteella. Parhaimpina vuosina ruskourpiaisia on saatu Satakunnan pyyntipaikoilla loppukesästä useampia kymmeniä^{1,18}. Rönnskärin lintuasemalla pesi puolestaan tavallinen *flammea*-urpiainen kesällä 2008²⁰.

Mahdollisesti ruskourpiaisten keväinen liikehtiminen Etelä-Suomessa on aiheuttanut sen, että tavalliset urpiaisetkin saattavat satunnaisesti jäädä pesimään etelään, tai Etelä-Suomen pesijät ovat peräisin muualla geneettisesti sekaantuneista ja siksi vaihtelevan näköisistä populaatioista.

Osa kesäisin todetuista yksilöistä on myös välimuotoisia. Tämä voisi viitata siihen, että linnut ovat risteymiä. Ääriyksilöiden määrittäminen voi kuitenkin olla haastavaa, sillä harvalla rengastajalla on kokemusta eri alalajien sisäisestä vaihtelusta.

Varmistetuista risteymäpesinnöistä on tiedossamme Suomesta vain yksi havainto. Espoon Laajalahdella rengastettiin 9.7.2008 urpiaisperhe, jonka koiras oli *flammea*-urpiainen, naaras ruskourpiainen. Näiden poikanen muistutti pitkälti ruskourpiaista, mutta linnun kasvava siipi oli jo ruskourpiaisen ylärajalla, vaikka lintu osasi hädin tuskin vielä lentää²¹.

Pesintöjen molempia osapuolia on dokumentoitu hyvin harvoin, ja usein määrittelyt pesinnöistä perustuvatkin vain jommankumman emon tai poikasen ulkonäköön. Tulevaisuudessa pesiviä lintuja ja näiden jälkeläisiä tulisikin pyydystää ja tutkia lintujen ulkonäköä yksityiskohtaisesti.

Lisää tietoa kaivataan!

Ruskourpiaisen esiintyminen ajoittuu syksyisin ilmeisesti aikaisemmin kuin nimialalajilla ja muun muassa Satakunnan rengastusaineisto viittaa siihen, että syyskuussa tavattavat urpiaiset ovat pääosin ruskourpiaisia nimialalajin saapuessa myöhemmin syyskuun lopulla ja lokakuussa^{1,18}.

Toisaalta syksyisin ruskourpiaisia on nähty huomattavasti tunnettuja pesimäalueita laajemmalla alueella, kuten Perämerellä ja Pohjois-Karjalassa, ja alalajista on syksyisiä rengaslöytöjä Ruotsissa ja Norjassa rengastetuista linnusta. Ruskourpiaisia nähdään Suomessa nykyään kaikkina vuodenaikoina.

Ruskourpiaisen esiintymiskuva Suomessa pitäisi selvittää paremmin. Tätä varten urpiaisia tulisi tarkastella entistä tarkemmin ja pyrkiä määrittämään mahdollisimman moni yksilöistä alalajilleen sekä huomioimaan välimuotoiset yksilöt.

Vaikeasti määritettävien yksilöiden määrä tuntuu lisääntyneen sen jälkeen, kun ruskourpiainen on levittäytynyt laajemmalle Skandinaviaan¹⁶. Lintujen määrittäminen onnistuu parhaiten sellaisilla rengastuspaikoilla, jossa pyynti on tasaista läpi kauden,

Tietolaatikko 1.

Urpiaisryhmän taksonomia

Urpiaisryhmästä eritellään tyypillisesti kuusi taksonia (Taksoni voi olla laji, alalaji, suku jne., ja se on yleisnimi eliöiden sukulaisuussuhteen perusteella nimetyille ja virallisesti kuvatulle eliöryhmälle, jolle on annettu asema hierarkisessa luokittelussa²⁶): *flammea* (pesimäalue Pohjois-Euraasia – Pohjois-Amerikka), *cabaret* (Britteinsaaret ja Keski-Eurooppa), *exilipes* (Pohjois-Euraasia ja Pohjois-Amerikka), *hornemanni* (Grönlanti), *rostrata* (Grönlanti) ja *islandica* (Islanti). Lukuisia muitakin nimikkeitä on kuvattu ja käytetty, mutta edellä mainittu jako on tavallisin, ja se on käytössä tärkeimmissä moderneissa käsikirjoissa^{2,5}. Näistä tavallisesti *exilipes* ja *hornemanni* on erotettu omaan lajiinsa tundraurpiaiseksi.

Suomessa tavataan taksonia *flam-*

mea, *exilipes* ja *cabaret*. Taksonien asemasta käydään kuitenkin jatkuvasti keskustelua ja äärimielipiteiden perusteella koko urpiaisryhmä tulisi yhdistää yhdeksi lajiksi tai jakaa seitsemään eri lajiin. Viime vuosina *cabaretin* erottaminen omaksi lajiksi on saanut kannatusta^{3,10} ja muun muassa Isossa-Britanniassa ruskourpiaiselle on virallisesti myönnetty lajistatus. Suomen lajilistoilla sitä ei ole otettu käyttöön. Urpiaisen lajjakoja hankaloittaa muutama havaittu seikka.

Ensinnäkin ainakin näennäiset välimuodot ovat tavallisia sekä tundraurpiaisen ja tavallisen urpiaisen että urpiaisen ja ruskourpiaisen välillä. Tästä on seurannut määrittäsvaikeuksia, mistä taas puolestaan ongelmia ekologisten erojen todentamisessa. Tästä huolimatta takso-

nien käyttäytymisessä on todettu olevan eroja. Ruskourpiaisen lajistatuksen puolesta puhuu yhden pesimäkauden kestänyt etelänorjalainen tutkimus, jossa todettiin, että *cabaret*- ja *flammea*-urpiaiset risteytyvät harvoin ja pesivät hie- man eri elinympäristöissä alueella, jossa molempia esiintyy¹¹.

Lajien yhdistämisen puolesta puhuu toisaalta useat DNA-tutkimukset, jotka eivät ole löytäneet geneettisiä eroja taksonien välillä, toisin sanoen, sen enempää nykyäsitöksen mukaisia lajeja (tundraurpiainen, urpiainen) kuin alalajejakaan ei ole kyetty erottamaan omiksi ryhmikseen^{14,17,24}. Toisaalta suoranaisia todisteita risteytymisestä kummassakin tapauksessa on hyvin vähän^{9,15}.

Kuvaaja 1. Kesäisten (15.6.–15.8.) urpiaisten runsaus Hangon lintuasemalla vuosina 1979–2008. Lajin varmistetut pesinnät on merkitty P-kirjaimilla. 2003–2005 ja 2008 pesijät (havaitut emot ja/tai poikaset) olivat cabaret-tyyppisiä. Nimialalajin näköisiä pesijöitä havaittiin 1995 ja 2004.

mutta myös muualta tulleilta satunnaishavainnoilla on merkitystä ruskourpiaisen esiintymiskuvan selvittämisessä.

Nykytietojen valossa vaikuttaa siltä, että ruskourpiaisen leviämisaalto on saavuttanut jo lounaisimman Suomen. Alalaji on edelleen harvalukuinen, mutta ilmeisesti säännöllinen pesimälintu maassamme, jonka levinneisyyden muutoksia tulisi vastaisuudessa seurata entistä tarkemmin. ➤

Kiitokset

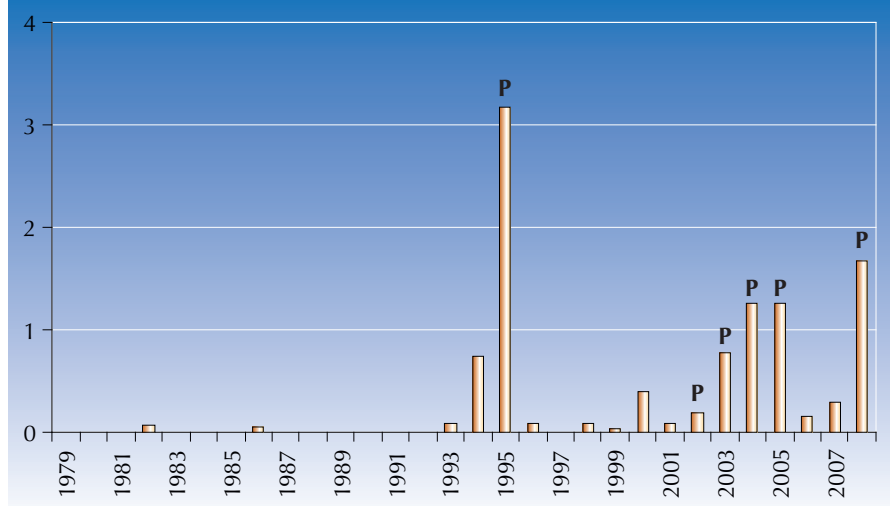
Pekka Alho, Asko Eriksson, Petteri Lehtikainen, Pekka Puhjo ja Pekka Rusanen antoivat arvokkaita tietoja rengastamastaan urpiaisista. Antoni Maczewski luki meille puolaa.

ALEKSI LEHIKAINEN ON AMMATTIORNITOLOGI, HANGON LINTUASEMAN ASEMANHOITAJA SEKÄ RARITEETTIKOMITEAN SIHTEERI.

ANTERO LINDHOLM ON ESPOOLAINEN LINTUHARRASTAJA, RARITEETTIKOMITEAN EDELLINEN SIHTEERI.

Kirjallisuus

1. Asko Eriksson, kirjallinen ilmoitus.
2. Cramp, S. & Perrins, C. M. (toim) 1994: The Birds of Western Palearctic. Vol VIII.
3. Dudley, S. P., Gee, M., Kehoe, C., Melling, T. M. & The British Ornithologists' Union Records Committee (BOURC) 2006: The British List: A Checklist of Birds of Britain (7th edition). – Ibis 148:526–563.
4. Enemar, A., Bergqvist, J. & Lindström, Å. 2000: Häckningar av sydlig gråsiska *Carduelis flammea cabaret* i sydvästra Sverige. – Ornis Svecica 10: 50–52.
5. Glutz von Blotzheim, U. N. & Bauer, K. K. (toim) 1997: Handbuch der Vögel Mitteleuropas. Band 14/II. Aula-Verlag.
6. Grimby, A. & Röer, J. E. 1992: Innvandringen av liten gråsisk *Carduelis flammea cabaret* til Norge 1962–1991. – Fauna norvegica Series C, Cinclus 15:17–24.

7. Herremans, M. 1989a: Vocalizations of Common, Lesser and Arctic Redpolls. – Dutch Birding 11(1): 9–15.
8. Herremans, M. 1989b: Taxonomy and evolution in Redpolls *Carduelis flammea* – hornemanni: a multivariate study of their biometry. – Ardea 78: 441–458.
9. Knox, A.G. 1988: The taxonomy of Redpolls. – Ardea 76: 1–26.
10. Knox, A.G., Helbig, A.J., Parkin, D.T. & Sangster, G. 2001: The taxonomic status of Lesser Redpoll. – British Birds 94: 260–267.
11. Lifjeld, J. T. & Bjerke, B. A. 1996: Evidence for assortative pairing by the cabaret and flammea subspecies of the Common Redpoll *Carduelis flammea* in SE Norway. – Fauna norvegica Series C, Cinclus 19: 1–8.
12. Lindström, Å., Ottosson, U., & Pettersson, J. 1984: Sydlig gråsiska *Carduelis flammea cabaret* i Sverige samt förslag till kriterier för rasbestämning. – Vår Fågelvärld 43(8): 525–530.
13. Lindholm, A. 2006: Suomessa tavatut alalajit. Osa 4. Keltävästäräkistä urpiaiseen. – Linnut 41(1): 32–36.
14. Marthinsen, G., Wennerberg, L. & Lifjeld, J.T. 2008: Low support for separate species within the redpoll complex (*Carduelis flammea* – hornemanni – cabaret) from analyses of mtDNA and microsatellite markers. – Molecular Phylogenetics and Evolution 47: 1005–1017.
15. Molau, U., 1985: Gråsiskkomplexet i Sverige. – Vår Fågelvärld 44: 5–20.
16. Ottvall, R., Bensch, S., Walider, G. & Lifjeld, J.T. 2002: No evidence of genetic differentiation between lesser redpolls *Carduelis flammea cabaret* and common redpolls *Carduelis f. flammea*. – Avian Science 2: 237–244.

17. Ottvall, R. & Råberg, L. 1998: Den sydliga gråsiskan (*Carduelis flammea cabaret*) etablering i Skåne. – Anser 37:225–230.
18. Pekka Alho, kirjallinen ilmoitus.
19. Pekka Puhjo, kirjallinen ilmoitus.
20. Pekka Rusanen, kirjallinen ilmoitus.
21. Petteri Lehtikainen, kirjallinen ilmoitus.
22. Pettersson J. 1978: Mått på gråsiska vid Ottenby hösten 1972. – Calidris 7:3–11
23. Rengastustoimisto, kirjallinen ilmoitus.
24. Seutin, G., Ratcliffe, L.M. & Boag, P.T. 1995: Mitochondrial DNA homogeneity in the phenotypically diverse redpoll finch complex (Aves: *Carduelinae*: *Carduelis flammea* – hornemanni). – Evolution 49: 962–973.
25. Svensson, L. 1992: Identification Guide to European Passerines. Fourth revised and enlarged edition.
26. Tirri, R., Lehtonen, J., Lemmetyinen, R., Pihakaski, S. & Portin, P. 2001: Biologian sanakirja. 2. painos.
27. Tomiałojć L., Stawarczyk T. 2003: Awifauna Polski. Rozmieszczenie, liczebność i zmiany. – PTPP "pro-Natura". Wrocław.
28. Väisänen, R.A., Lammi, E. & Koskimies, P. 1998: Muuttuva pesimälinnusto. – Otava. 567 s.
29. Wirdheim, A. 2000: Falsterbo Fågelstation. – Vår Fågelvärld 59(7): 6–13.

Tietolaatikko 2.

Ulkonäkö ja määrittäminen

Ruskourpiaisen voi määrittää maastossa, jos seuraavat tuntomerkit ovat havaittavissa: Lintu on ruskea, pieni ja pieninokkainen. Hartiahöyhenten, etuja takaselän tulee olla tummemman ja punertavamman ruskeat kuin tavallisella urpiaisella. Ruskeaa sävyä on laajalti myös päässä. Naaraspuukuisten rinnan ja kupeiden pohjasävy on lämpimän ruskea, ja tätä väriä on laajalti alaperäsäkin. Tyypillisimmillä yksilöillä valkea vatsan keskiosa rajautuu jyrkästi ruskeaan alaperään, kylkiin ja rintaan. Kyytänsulkien ja käsisulkien reunukset ovat kapealti ruosteeneruskeat, tummemmat kuin urpiaisella. Isojen peitinhöyhenten kärjet ovat samoin tummemman ruske-

at kuin urpiaisella, mutta kuluneina samaväriset.

Keväällä ja kesällä urpiaiset ovat kuluneessa puvussa, ja ruskeat sävyt ovat vähemmän selkeitä, ja tällöin *cabaret* on vaikeampi määrittää. Erityisen haasteellista on nuoruuspuukuisten lintujen määrittäminen kesällä ennen syyssulkasatoa. Silloin hyötyä on vain mitoista ja siipisulkien reunusten väristä.

Jos lintu saadaan käteen, pitää tarkistaa, että siipi on korkeintaan 74 mm pitkä. Lisäksi kannattaa mitata pyrstön pituus ja nokan korkeus sekä pituus (Svenssonin 1992 esittämällä tavalla²⁵), jolloin voidaan käyttää hyväksi esitettyä määrittäyskaavaa⁸. Pelkästään mito-

ta ruskourpiaista ei kuitenkaan voi varmasti määrittää. Taksonien äänissäkin on esitetty olevan pieniä eroja⁷.

Suurin määrittämisongelma ovat linnut, jotka ovat ulkonäöltään tyypillisen urpiaisen ja ruskourpiaisen välistä. Jotkin niistä saattavat olla taksonien normaalia vaihtelua, mutta useasti on syytä epäillä risteymiä. Ruotsissa on tavattu myös grönlandinurpiaisen *rostrata*. Se on jos sain määrin ruskea *cabaretin* tapaan mutta kookkaampi. Etenkin rengastajan, joka saa kookkaan ruskean urpiaisen, kannattaa tutkia tämäkin vaihtoehto. *Rostratan* ja *islandican* erottaminen toisistaan voi olla hankalaa²⁵.